

ЛІТАРАТУРА

1. Ганчар, У.А. Эвалюцыя знахарства ў Беларускім Палессі ў XX – пачатку XXI ст. : дыс. ... канд. гіст. навук. 07.00.07 / У.А. Ганчар. – Мінск, 2013. – 128 с.
2. Христофорова, О.Б. Дискурс о колдовстве и локальные фольклорные традиции: семантика, прагматика, социальные функции : автореф. дис. ... докт. филол. наук 10.01.09 / О.Б. Христофорова. – М., 2010. – 46 с.
3. Labouvie, Eva. Männer im Hexenprozess. Zur Sozialanthropologie eines “männlichen” Verständnisses von Magie und Hexerei / Eva Labouvie // Geschichte und Gesellschaft. – 1990. – Bd. 16. – Heft 1. – S. 56–78.
4. Federowski, M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej: materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1894: w 3 t. / M. Federowski. – Kraków : Wyd-wo Komisii antropologicznej akademii umiejętności, 1897–1903. – T. 1: Wiara, wierzenia: przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima i Sokółki. – 1897. – 510 s.
5. Пяткевіч, Ч. Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч ; уклад., прадм. У. Васілевіча; пер. з пол.. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 670 с.
6. Лобач, У.А. Міф. Прастора. Чалавек : традыцыйны культурны ландшафт беларусаў у семіятчнай перспектыве / У. Лобач. – Мінск : Тэхналогія, 2013. – 510 с.
7. Народная міфалогія Гомельшчыны : фальклор.-этнагр. зб. / уклад., сістэматыз., тэкстал. праца, уступ. арт., рэд. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Мінск : Нёман, 2003. – 319 с.
8. Крачковский, Ю. Очерки быта западнорусского крестьянина / Ю. Крачковский // Виленский сборник. – Вильна : Издал В. Кулин, 1869. – С. 160–209.
9. Народная демонология Полесья: публикации текстов в записях 80–90-х гг. XX века : в 4 т. / сост.: Л.Н. Виноградова, Е.Е. Левкиевская. – М. : Языки славянских культур, 2010. – 648 с.
10. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. – Ч. 2. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – 368 с.
11. Полацкі этнаграфічны зборнік / склад.: У.А. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк : ПДУ, 2006 – 2011. – Вып. 1 : Народная медыцына Падзвіння : у 2 ч. – Ч. 1. – 2006. – 147 с.

УДК 81'373.21

ТАПАНІМІЧНЫЯ СВЕДЧАННІ РАЗВІЦЦА МЛЫНАРСТВА НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў XV–XIX стст.*

кнад. гіст. назук Ю.І. ВНУКОВІЧ

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск

Прадстаўлены сістэмны аналіз тапонімаў з улікам лінгвістычных і экстралінгвістычных фактаў, які дазваляе высветліць пэўныя заканамернасці развіцця млынарства на тэрыторыі Беларусі ў XV–XIX стст.

Тапонімы маркіруюць разнастайныя праявы чалавечай дзейнасці ў яе цеснай узаемасувязі з прыродным і культурным ландшафтам пэўнай тэрыторыі. Асаблівы след у тапаніміі многіх краін свету пакінула вытворча-прамысловая дзейнасць людзей, якая ажыццяўлялася ў розныя перыяды гісторыі.

У тапаніміі Беларусі адлюстраваны многія гістарычныя назвы вытворчых прадпрыемстваў, якія дзейнічалі на беларускіх землях яшчэ ў перыяд XV–XIX стст. Гэта так званыя *вытворча-прамысловыя тапонімы*, якія ў айчынным тапаніміі прынята вылучаць у асобную падгрупу тапонімаў, матываваных назвамі вытворчых і прамысловых аб'ектаў. Яны з'яўляюцца каштоўнай крыніцай для вывучэння як сацыяльна-эканамічнай гісторыі, так і асаблівасцей развіцця матэрыяльнай культуры Беларусі ў XV–XIX стст. Апрача таго, менавіта тапонімы дазваляюць дакладна лакалізаваць, а часам і высветліць існаванне ў мінулым пэўнага вытворчага прадпрыемства, не засведчанага ў пісьмовых крыніцах.

Найбольш яркая ў тапаніміі Беларусі прадстаўлены геаграфічныя назвы, утвораныя ад назваў вытворчых комплексаў, якія размяшчаліся ў сельскай мясцовасці ў маёнтках федалаў XV–XIX стст. Асобнай інтэрпрэтацыі патрабуюць урбанімы, паколькі прынцыпы намінацыі геаграфічных аб'ектаў у гарадской прасторы маюць сваю спецыфіку. Варта таксама ўлічыць, што гістарычныя назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў Беларусі былі амаль цалкам страчаны на працягу XX ст. у выніку татальнага перайменавання. Таму сучасныя тапонімы Беларусі, матываваныя гістарычнымі назвамі вытворчых прадпрыемстваў XV–XIX стст., у найбольшай ступені адлюстроўваюць развіццё розных відаў

* Артыкул падрыхтаваны ў межах выканання праекта БРФФД № Г13М-110 “Тапанімічныя маркеры культурна-гаспадарчага асваення тэрыторыі Беларусі”.

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

вытворчасці ў разнастайных паводле памераў і прыналежнасці маёнткаў як асноўнай формы зямельнага ўладання ў феадальным і капіталістычным грамадстве.

Цэнтральным звяном у пасяленчай структуры маёнтка з'яўляўся двор феадала, які звычайна складался з жылых, службовых, гаспадарчых і вытворчых пабудов. Амаль усе яны спачатку групаваліся ў адным месцы [22, с. 47, 51]. Паасобку, як правіла, размяшчаліся толькі млыны, фоліюшы, рудні, тартакі, паперні, гуты, гамерні, буды, цагельні і іншыя вытворчыя пабудовы. У XVI–XIX стст. многія з іх пасутнасці з'яўляліся паселішчаўтваральнымі вытворчымі прадпрыемствамі¹. Таму невыпадкава, што назвы менавіта гэтых аб'ектаў (у адрозненні ад назваў *надворных* службовых, гаспадарчых і вытворчых пабудов) найчасцей станавіліся асобнай крыніцай тапаніміі (параўн. шырокую распаўсюджанасць онімаў тыпу *Рудня, Млынок, Тартак, Гута, Цагельня, Буда, Паперня* і амаль поўную адсутнасць онімаў, матываваных апелятывамі *бровар, саладоўня, пяхарня, абора, стайня, маштарня* і інш.).

Асноўным тыпам вытворчай пабудовы ў маёнтках феадалаў у XVI–XVIII стст. быў **млын** (“млынъ”, “млинъ”, “мельница”), які выкарыстоўваўся для памолу зерня, вырабу круп, валяння сукна, распілоўкі бярэвенняў, перапрацоўкі жалезнай руды, вытворчасці паперы, пораху, шкла і г. д. Прыводзіўся ў рух энергіяй вады (вадзяны млын), ветру (вятрак), мускульнай сілай жывёлы (конны, валовы млын). На тэрыторыі Беларусі, багатай на рэкі і азёры, найбольш распаўсюджанымі ў сярэднявечны перыяд былі вадзяныя млыны, якія прыводзіліся ў рух пры дапамозе вадзянога кола. Першапачаткова яны будаваліся ў маёнтках феадалаў, на манастырскіх землях, у гарадах. Найбольшае пашырэнне на беларускіх землях вадзяныя млыны атрымалі ў XV–XVI стст. Ветраныя млыны, хоць і былі вядомыя на тэрыторыі Беларусі ўжо ў пачатку XVI ст., аднак масава распаўсюдзіліся толькі ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст. Нярэдка ў маёнтках феадалаў выкарыстоўваліся таксама конныя і валовыя млыны (кераты і таптакі) [8, с. 449].

Вадзяныя млыны з'яўляліся адным з найбольш распаўсюджаных і даходных вытворчых прадпрыемстваў у маёнтках феадалаў XVI–XIX стст. Яны будаваліся на рэках, каналах, ручаях, невялікіх праточных азёрах. На працягу XVI–XIX стст. вадзяныя млыны ў сярэдніх і буйных маёнтках служылі не толькі для памолу збожжа (“млынъ мучный”, “млынъ жытны”, “млынъ для меленья збожа” і інш.), але і для валяння сукна (“млынъ ступный”, “фоліуц”, “faliusz”, “waliusz”, “walnia” і інш.), распілоўкі бярэвенняў на дошкі і брусы (“млынъ тартычний”, “тартакъ”), перапрацоўкі жалезнай руды (“руда”, “рудня”, “рудница”, “млинъ рудный”, “гута жалезная” і інш.), вытворчасці паперы (“млынъ паперный”, “паперня”), салетры і пораху (“млынъ проховный”, “prochownia”), шкла (“гута”, “гута скленая”), выплаўкі і апрацоўкі медзі (“гамеръ”, “гамерня”, “гомарня”), выбівання алею з ільнянога і канаплянага насення (“алеярня”, “алеяня”), таўчэння дубовай кары для дублення скур і г. д. [8, с. 449]. Да XVI ст. у Еўропе энергія вады выкарыстоўвалася па меншай меры ў 40 розных відах вытворчасці [30, с. 97]. Вадзяное кола доўгі час заставалася галоўным рухавіком на вытворча-прамысловых прадпрыемствах Беларусі. Нават пасля з'яўлення і распаўсюджання паравога рухавіка ў першай палове XIX ст. на большасці млыноў па-ранейшаму выкарыстоўвалася энергія вады [8, с. 450, 476–478].

Адным з найбольш архаічных відаў вадзяных млыноў былі так званыя **мутоўкі** (або **мутвіцы**), якія ставіліся на хуткаплынных невялікіх рэчках і не патрабавалі стварэння штучнай запруды. Такі млын звычайна ўяўляў сабой невялікі зруб, без вокнаў, крыты саламянай страхой. У сярэдзіне зруба меўся вертыкальны слуп, замацаваны ў тарцы сваі, убітай у дно ручая. Да ніжняй часткі восі пад пэўным вуглом мацаваліся спецыяльныя лопасці, якія ўтваралі невялікае гарызантальнае кола. Вада ручая біла ў лопасці і круціла вось, аснаванне якой праходзіла праз нерухомы ніжні жоран. На верхнім канцы восі без усялякіх шасцерняў наглуха мацаваўся верхні жоран, які круціўся разам з воссю [33, с. 122–123]. Будаўніцтва такіх млыноў абыходзілася нядорага, але, як правіла, яны былі маламагутнымі (менш за 1 конскую сілу), каэфіцыент іх карыснага дзеяння быў мізэрным (5–15%). Млыны з гарызантальнымі коламі да таго ж цяжка было прыстасаваць для якіх-небудзь іншых мэт, акрамя як для памолу збожжа [30, с. 91].

¹Найчасцей сельскія паселішчы ў XVI–XVIII стст. фарміраваліся пры металургічных прадпрыемствах, у вытворчым цыкле якіх была задзейнічана даволі вялікая колькасць людзей (рудакопы, плакары, руднікі, дымары, курачы, кавалі і інш.). У такіх населеных пунктах актыўна развіваліся іншыя віды вытворчасці, інфраструктура, сфера паслуг і г. д. Напрыклад, паводле апісання Берасцейскага староства 1566 г., на рацэ Рыце паблізу Вялікай Рыгты дзейнічаў “*млинъ рудный*”, які меў “*кол 3 со всеми направами належачими ку нему*”. Руднікі, якія працавалі на ім, кожны год павінны былі даваць за арэнду “*плату готового пенязми копъ 26, або на тидень кождий по 10 паръ сошниковъ*”. За гэта ім быў нададзены мукамольны млын аб адным коле на той самай грэблі, як адзначалася, “*волни от мерок короля его милости, в которомъ людемъ короля его милости молот не волно, толко обчимъ*”, а таксама “*корчма мед, пива и горелка на тую жъ руду волная*” [13, с. 328].

Прымітыўныя млыны-мутвіцы маглі абслугоўваць толькі некалькі сялянскіх гаспадарак [16, с.107; 33, с. 123]. У інтарэсах жа феадалаў, якія ў ВКЛ у XV–XVI стст. канчаткова замацавалі за сабой манапольныя правы на будаўніцтва млыноў [14, с. 360–361], была эксплуатацыя або здача ў арэнду ў першую чаргу як мага больш прадукцыйных вадзяных млыноў. У XV–XVI стст. мутвіцы яшчэ даволі часта згадваюцца ў шматлікіх дароўных і пацвярдзальных граматах на ўласнасць, выдадзеных сярэднезаможным баярам і шляхце: “*тыи люди пять чоловековъ и мутвицу присудили есмо Ваську Басе*” (1490 г.) [31, с. 442]; “*мы тое именье дядка его есмо дали зъ землями... и зъ мутвицею...*” (1508 г.) [42, р. 253]; “*маеть он тыи земли, купленину, держати со вьсими землями... и з мутвицами...*” (1510 г.) [42, р. 389]; “*тыи именья... даемъ ему... и зъ млыны, и з мутвицами, и з их вымельки...*” (1513 г.) [42, р. 463]; “*и тые земъли пустовские... з млыны и млыници и ихъ вымелками, з мутъвицами... даемъ и потвержаемъ симъ нашимъ листомъ...*” (1533 г.) [4, с. 88]; “*которая дей мне мутвица при земли Андреевской отъ господора короля дана*” (1570 г.) [3, с. 329] і інш. Як бачна, маламагутныя мутвіцы ў тагачасным разуменні нават не ўспрымаліся млынамі, а іх “вымелкі” не складалі істотнай крыніцы даходаў маёнтка. Яны працавалі ў асноўным на забеспячэнне патрэб сялянаў. У такім прызначэнні млыны-мутвіцы, напэўна, некаторы час бытавалі і на землях шматлікіх маёнткаў заможнай шляхты і магнатаў. Так, у 1567 г. княгіня Марыя Львоўна Палубінская адпісала ў тэстаменце на свайго мужа Станіслава Нарушэвіча шматлікія маёнткі і сёлы на Падляшшы, Літве і Русі разам з усім пажыткам да іх “*прислухающим*”, у тым ліку і “*з млыны и з мутвицами, и з их вымелками*” [43, р. 105, 110]. Аднак з шырокім распаўсюджаннем у маёнтках феадалаў больш магутных млыноў з вертыкальна пастаўленымі вадзянымі коламі, у якіх спецыяльнымі распараджэннямі землеўладальнікаў прадпісвалася ў абавязковым парадку малоць збожжа і залежным сялянам [14, с. 360–361], млыны-мутвіцы, як малаэфектыўныя, паступова знікаюць.

На тэрыторыі Расіі (на Урале, Сібіры) архаічныя млыны-мутуўкі, якія належалі асобным сялянам і абслугоўвалі некалькі сялянскіх гаспадарак, былі вядомыя яшчэ ў канцы XIX – пачатку XX ст. Таму нядзіўна, што яны былі даволі добра апісаная ў расійскай этнаграфічнай літаратуры, а таксама зафікасаваны іх народныя назвы – *мутовка, колотуха, колотушка, колотовка, моталка* [33, с. 122]. Так, у “Глумачальным слоўніку жывой вялікарускай мовы” У.І. Даля асноўнае значэнне слова *мутовка* пададзена як ‘*всякий снаряд для мученья, взбалтыванья, жидкости*’, а таксама ‘*палочка с крестом, кружком или рожками на конце, для паханья, мешанья и взболтни*’ і ‘*плохая водяная мельница*’; далей растлумачана – *мутовчатая мельница* і *мутовка* ‘*с лежащим водяным колесом: в самце (бабке, стойке) утверждены лопасти, по уровню и под водою, кои ворочаются теченьем*’ [11, с. 361–362]. У “Слоўніку рускіх народных гаворак” адно са шматлікіх значэннеў слова *мутовка* таксама прадстаўлена як ‘*небольшая примитивная водяная мельница*’ з паметай “*Мельницы у нас да все худые: речка маленькая, дак все мутовки*” (Перм., 1856. Вят., Кемер., Прииртыш., Енис., Иркут., Сиб.) [34, с. 30]. Паводле “Слоўніка рускай мовы XI–XVII стст.”, лексема *мутовка* ў значэнні ‘*водяная мельница, имеющая горизонтальное колесо с лопатками*’ фіксуецца ў рускамоўных пісьмовых крыніцах XVI–XVII стст. [35, с. 315]. На тэрыторыі Польшчы старопольскае слова *mątwica* ў значэнні ‘*młyn, mola*’ засведчана ў лацінамоўных пісьмовых крыніцах другой паловы XV ст. (“*Eciam piscinam... cum molaendino parwo al. mąthphycza inscribimus et damus*”, 1460 г.) [46, s. 176]. Як старабеларускае *мутвица*, так і старопольскае *mątwica* этымалагічна ўзыходзяць да праславянскага **m□ivica*, якое (як і праславянскае **m□ivьka*, ад якога паходзіць старарускае *мутовка*) з’яўляецца вытворным ад назоўніка **m□ity*, -ъve, роднаснага дзеяслову **m□ititi* ‘*муціць*’ [39, с. 142–149].

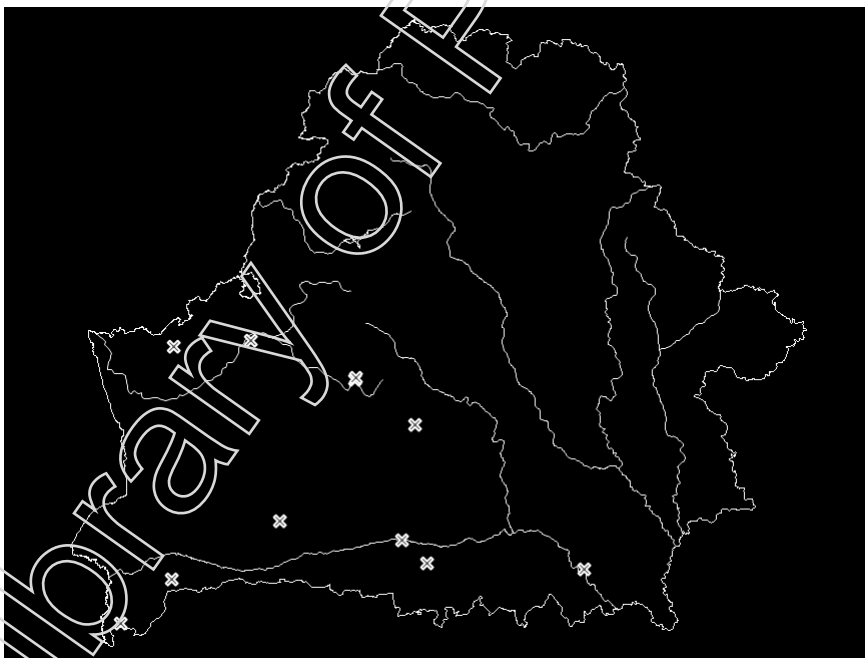
Цяжка адказаць на пятае аб часе з’яўлення мутвіц на беларускіх землях, аднак можна выказаць меркаванне, што яны бытавалі тут яшчэ да пранікнення млыноў з вертыкальна пастаўленымі вадзянымі коламі, якія, як лічыцца, былі вядомыя ўсходнім славянам ужо ў XII–XIII стст. [32, с. 566–570]. Відавочна, што ў выніку паступовага знікнення на тэрыторыі Беларусі прымітыўных сялянскіх млыноў з гарызантальна пастаўленымі вадзянымі коламі тэрмін *мутвица*, які абазначаў гэтую гістарычную рэалію, з цягам часу архаізаваўся і амаль цалкам знік (па гэтай прычыне лексема *мутвица* ў значэнні ‘*вадзяны млын*’ і не зафікасавана ні ў водным са слоўнікаў беларускай мовы)², аднак ён да нашага часу захавваўся ў тапаніміі Беларусі. Звяртае ўвагу на сябе той факт, што намінацыя *мутвица* вядомая на тэрыторыі Беларусі амаль выключна ў мікратапанімічнай і гідранімічнай формах. Агульнапрызнана, што менавіта

² “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” растлумачвае слова *муцвіца* як ‘*нізкае балоцістае месца*’ [40, с.106]. Такое значэнне гэтага тэрміна ўпершыню было дадзена ў прадметным паказальніку аднаго з тамоў “*Актаў Віленскай археаграфічнай камісіі*” [3, с.469]. Але ўжо “*Гістарычны слоўнік беларускай мовы*” прапануе разумець пад тэрмінам *мутвица* ‘*рыбалоўнае месца ў выглядзе заліву*’ [10, с.234]. Так спрабаваў растлумачыць гэтае слова І.І. Насовіч у XIX ст. [41, с.116]. Аднак адно тое, што мутвіцы мелі “*вымелкі*” (даход з млына ў выглядзе натуральнай платы з памол), як гэта вынікае з шэрагу дакументаў XVI ст., наўпрост указвае на іх вытворчае (мукамольнае) прызначэнне.

АРХЕАЛОГІЯ І ФІЗІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ

мікратапанімія і гідранімія найлепш захоўваюць згубленыя мовай элементы. Так, мікратапанімы *Муцьвіца* зафіксаваны ў Жыткавіцкім, Лунінецкім, Навагрудскім, Пінскім і Стаўбцоўскім раёнах Беларусі [21, с.159; 41, с.116]. Назву *Мутвіца/Муцьвіца* маюць шэраг невялікіх рэк басейна Нёмана і Прыпяці (прытокі Мышанкі, Зяльвянкі, Сцвігі, Убарці і інш.).

З улікам прыведзеных вышэй гістарычных, этнаграфічных і лінгвістычных фактаў, можна выказаць меркаванне, што онімы тыпу *Мутвіца/Муцьвіца* сведчаць аб бытаванні на тэрыторыі Беларусі найбольш архаічнага віда млыноў – *мутвіц*. Гэта можа пацвердзіць і паслядоўнае вывучэнне гістарычнай тапаграфіі адпаведных мясцін. Неабходна падкрэсліць, што ўсе тапанімы і мікратапанімы тыпу *Мутвіца* лакалізуюцца паблізу невялікіх рэк і ручаёў, а ў некаторых выпадках гэта наўпрост гідронімы, многія з якіх былі зафіксаваны яшчэ ў XIX ст. [44, с. 219, 820]. У апісанні Навадворскай парафіі Лідскага дэканату 1784 г. на тэрыторыі цяперашняга Шчучынскага раёна згадваецца млын “васпана Пратасевіча, пад назвай Мутвіца”, які размяшчаўся на аднайменным ставе на прытоку ракі Нявішы [9, с.46–47]. Безумоўна, у апошнім выпадку сваю тапанімічную назву млынарскае пасяленне (пазней фальварак *Мутвіца*) магло атрымаць ад адпаведнай гідранімічнай назвы. Але першаснасць гідроніма ў дачыненні да айконіма ў дадзеным выпадку можа адлюстроўваць і метанімію самой агульнай назвы, г. зн. факт пераносу наймення адной з’явы (ракі-*мутвіцы*) на іншую сумежную з’яву (млын-*мутвіцу*), у выніку чаго адную і тую ж назву атрымалі дзве рэаліі, цесна звязаныя адна з адной. Іншымі словамі, як паняцце *пруд* (або *стаў*) з цягам часу стала абазначаць і вадзяны млын, размешчаны на ім, так прадметная назва каламутнай, як правіла бурлівай невялікай ракі стала абазначаць і прымітыўны вадзяны млын, абсталяваны на такой рацэ. Варта таксама адзначыць, што ад назваў населеных пунктаў, матываваных назвамі млыновых вытворчых комплексаў (млыноў, тартакоў, рудняў і інш.), шляхам тапанімічнай метаніміі нярэдка ўтвараліся і адпаведныя гідронімы³. Таму нельга цалкам адкідаць меркаванне, што гідронімы тыпу *Мутвіца* могуць паходзіць ад назвы адпаведнага вытворчага аб’екта⁴. Невыпадкова таксама, што на берагах рэчак, якія маюць назву *Мутвіца*, лакалізуюцца тапанімы з матывавальнай асновай *млын-* (напрыклад, вёска *Млынок* на рацэ *Мутвіца* ў Баранавіцкім раёне, вёскі *Дальні* і *Бліжні Млынок* на рацэ *Мутвіца* ў Лельчыцкім раёне і інш.)

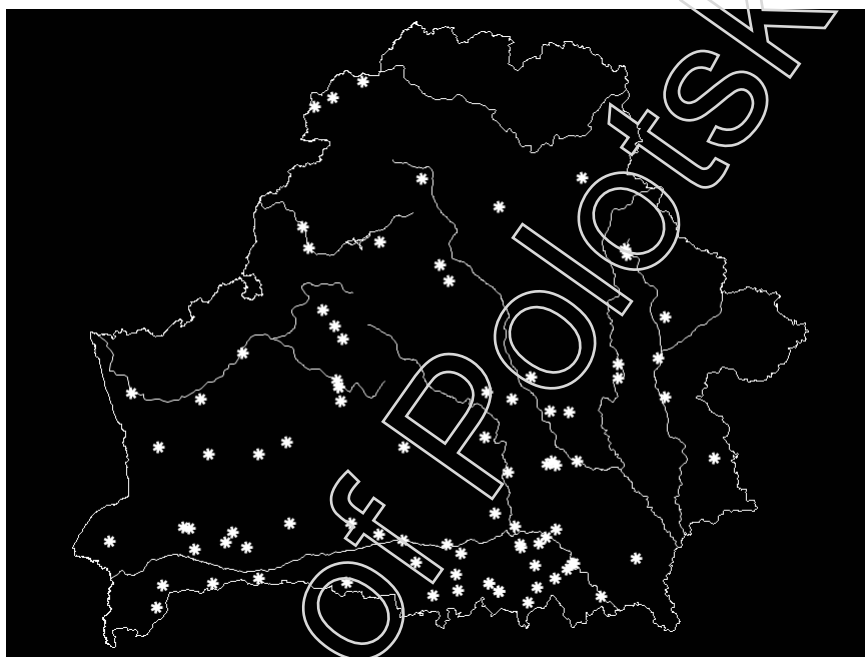
Карта 1 – Лакалізацыя тапанімаў з асновай *мутвіц-*

³ Напрыклад, ад аднайменнага засценка назву *Тартак* атрымала возера Лучыла ва Ушацкім раёне, гэтаксама як адзін з прытокаў ракі Віліі ў Астравецкім раёне. На тэрыторыі Беларусі таксама вядомыя многія рэкі, якія маюць назвы *Руда*, *Рудзіца*, *Рудня*, *Рудніца* і г. д. Паводле “Слоўніка геаграфічнага Каралеўства Польскага”, у канцы XIX ст. чатыры невялікія ракі ў Мазырскім, Барысаўскім, Пінскім і Ігуменскім паведах мелі назву *Млынок* [44, с.541] і г. д.

⁴ Увогуле непарыўная сувязь назваў ракі-*мутвіцы* і млына-*мутвіцы* вынікае з прычынна-выніковай сувязі, калі прымітыўны млын, абсталяваны на невялікай рацэ, каламуціў у ёй ваду (параўн. руск. прымаўку *Не мельница, а мутовка. Молоть не мелит, а только воду мутит* [12, с.291]).

Картаграфаванне тапонімаў і мікратапонімаў⁵ з асновай *мутвіц*- сведчыць аб іх асаблівым пашырэнні на тэрыторыі Панямоння і Палесся (карта 1), што ў значнай ступені сугучна пісьмовым згадкам аб існаванні млыноў-мутвіц на гэтых землях у XV–XVI стст.

Значна большы пласт тапонімаў Беларусі, датычных млынарскай справы, складуюць географічныя назвы з асновай *-млын-*, якія яскрава сведчаць пра шырокае бытаванне ў мінулым вадзяных млыноў амаль на ўсёй тэрыторыі Беларусі (карта 2). Гэта шматлікія тапонімы кшталту *Млын*, *Млынок*, *Млынкі*, *Млынішча*, абсалютная большасць з якіх, зноў жа, лакалізуецца паблізу невялікіх рэк і рачулак⁶. Напрыклад, вёска *Млын* у Чашніцкім раёне, *Млыны* ў Камянецкім, *Старамлыны* ў Драгічынскім, *Стары Млын* у Лагойскім, *Млынкі* ў Валожынскім, *Верхні* і *Ніжні Млынок* у Мазырскім раёне, *Млынка* ў Слуцкім, *Замлынне* ў Жодзінскім раёне. Вёскі з назвай *Млынок* вядомыя ў Добрушскім, Ельскім, Жыткавіцкім, Лельчыцкім, Мазырскім, Петрыкаўскім (дзве), Баранавіцкім і Пружанскім раёнах [23–28]. Варта падкрэсліць, што пераважная большасць назваў населеных пунктаў⁷, утвораных ад намінацыі *млын*, была страчана на працягу XX ст. або захавалася толькі ў якасці мікратапонімаў [15; 21; 23–28; 37].

Карта 2 – Лакалізацыя тапонімаў з матывавальнай асновай *-млын-/млін-*

Картаграфаванне тапонімаў з асновай *-млын-* (*-млін-*) сведчыць пра іх асаблівую канцэнтрацыю найперш на Палессі, а таксама Панямонні і Падняпроўі (карта 2). Аб масавым распаўсюджанні і добрай вядомасці вадзяных і іншых відаў млыноў у палескім рэгіёне ўжо з XVI ст. гавораць і разнастайныя пісьмовыя крыніцы. Напрыклад, у 1566 г. на каралеўскіх уладаннях Берасцейскага староства функцыянавала больш за 50 вадзяных млыноў, у тым ліку *“млинъ рудний”*, *“млинъ тартичний”*

⁵ Электроннае картаграфаванне выканана ў праграмах *MapWindowsGis* і *Diva-Gis* з унясеннем географічных каардынат для адпаведных населеных пунктаў. Тапанімічныя і мікратапанімічныя адзінкі выяўлены на падставе нарматыўнага даведніка “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь” (з улікам страчаных назваў) [23–28], выданняў “Мікратапанімія Беларусі” [21], “Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны” [37], “Мікратапанімія Мозырскога Полесся” [15], серыі кніг “Памяць”, “Слоўніка географічнага Каралеўства Польскага” [44, 45] і інш.

⁶ Амаль поўная адсутнасць тапонімаў, утвораных ад апелятыва *млын*, на берагах такіх рэк, як Нёман, Буг, Дзвіна, Днепр, Прыпяць, Гарынь, Стыр і інш., цалкам заканамерная, паколькі вялікія рэкі доўгі час заставаліся галоўнымі транспартнымі артэрыямі. Пляціны ж стацыянарных млыноў перагароджвалі рэкі і былі значнай перашкодай на шляху шматлікіх гандляроў і плятагонаў. Таму на паўнаводных хуткаплынных рэках ужо з XVI ст. былі пашыраны плывучыя (паплаўныя) млыны, якія працэс тапанімізацыі не закранаў па прычыне іх мабільнасці. Пры гэтым яны ўсё ж маглі атрымаць сваю ўласную назву, гэтаксама як і іншыя плывучыя сродкі (караблі, баржы і інш.). Напрыклад, *млын-ладзяк* (“łodziak”, “młyn na łodziach”, “młyn łodzienny”), які з канца XVI да сярэдзіны XVIII ст. дзейнічаў на рацэ Буг у Брэсце, атрымаў сваю ўласную назву – “Залаты Яблык” [6, с.23–25, 30, 37–39, 105–107].

⁷ Назвы з асновай *-млын-*, як правіла, мелі невялікія сельскія паселішчы (вёскі, хутары, фальваркі і інш.), таму ў выніку актыўнай урбанізацыі ў XX ст. яны зніклі ў першую чаргу.

АРХЕАЛОГІЯ І ФІЗІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ

і “*рурмусь*”⁸ [13, с. 205–448]. У пісьмовых крыніцах XVI–XVIII стст. на гэтых тэрыторыях згадваюцца амаль усе віды млыноў, як паводле крыніц энергіі і канструктыўных асаблівасцей (архаічныя мутвіцы, плывучыя млыны-ладзякі, стацыянарныя вадзяныя млыны з падліўнымі (“вальнымі”) і наліўнымі (“карэчнымі”) коламі, млыны-вешнякі⁹, ветраныя млыны (ветракі), а таксама конныя (кераты) і валовыя (таптакі) млыны), так і паводле іх функцыянальнага вытворчага прызначэння (мукамольныя млыны, фолюшы, тартакі, рудні, гуты, гамерні, паперні, парахоўні і інш.). Актыўнае развіццё млынарства і розных відаў вытворчасці ў гэтых рэгіёнах ВКЛ было абумоўлена, галоўным чынам, прыродна-геаграфічным, гістарычным і сацыяльна-эканамічным фактарамі. Вялікую ролю таксама адыгралі знешнеэканамічныя сувязі гэтых зямель з польскімі і нямецкімі землямі, адкуль часцей за ўсё і траплялі ў ВКЛ тагачасныя еўрапейскія інавацыйныя тэхналогіі.

Разглядаючы тапонімы як своеасаблівыя сведчанні вытворчай актыўнасці ў тым або іншым рэгіёне, неабходна мець на ўвазе той факт, што вадзяныя млыны часцей за ўсё будаваліся наводдаль ад бліжэйшых населеных пунктаў, якія яны абслугоўвалі, і толькі вакол некаторых “прысяленняў млынарскіх” (фактычна хутароў) з цягам часу ўтвараліся невялікія паселішчы (фальваркі, вёскі, засценкі і інш.), якія маглі атрымаць (а маглі і не атрымаць) адпаведную ўласную назву. Пры гэтым працэс тапанімізацыі, як правіла, абмінаў мабільныя плывучыя млыны, маламагутныя (у параўнанні з вадзянымі млынамі) ветракі, а таксама конныя і валовыя млыны, якія часта абсталёўвалі ў адным комплексе з броварамі ў фальварках ці гарадах. Так, аналіз тапаграфічных карт маштабу 1:100 000, якія выдаваў у міжваенны перыяд польскі Вайсковы Інстытут Геаграфічны, сведчыць пра існаванне вадзяных млыноў у многіх сельскіх паселішчах Заходняй Беларусі, назвы якіх паходзяць ад апелятыва *млын*, яшчэ ў 1920–30-я гг. [45]. Пры гэтым паслядоўнае вывучэнне гістарычнай тапаграфіі гэтых населеных пунктаў дазваляе дакладна лакалізаваць адпаведны вытворчы аб’ект, высветліць тып яго размяшчэння (“на рацэ”, “на ставе”, “на струдзэ”, “на аднозе” і інш.) і, нават, вызначыць магчымую мадэль яго тапанімізацыі (адносна нейкага дамінуючага ў ваколіцах аб’екта).

Яшчэ адну параўнальна нешматлікую падгрупу тапонімаў, суадносных з млынарскай справай, складаюць тапанімічныя назвы, матываваныя лексемай *мельніца*. Гэта вёскі і хутары з назвай *Мельніца* ў Астравецкім, Ашмянскім, Браслаўскім, Лепельскім, Мёрскім, Шаркаўшчынскім і іншых раёнах Беларусі [23–28].

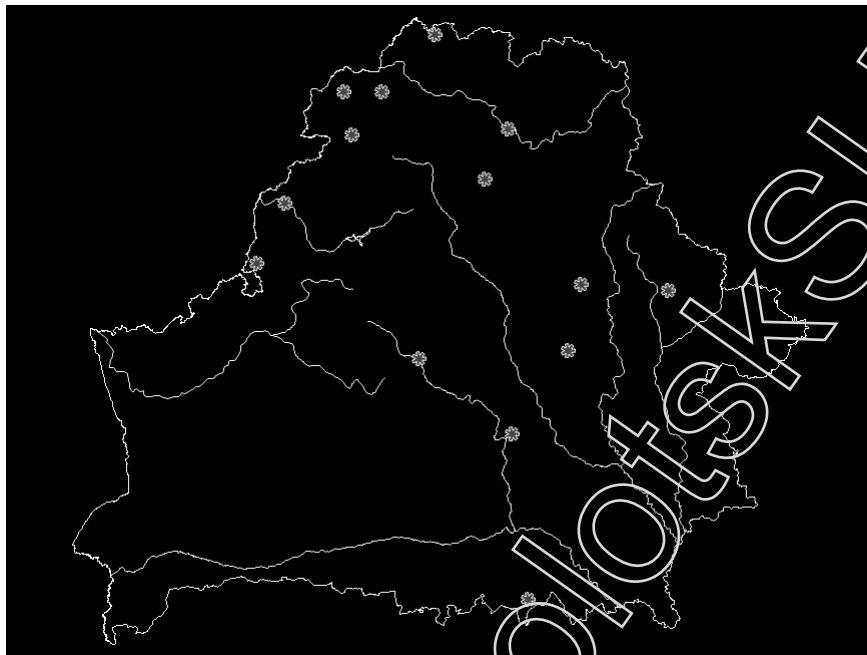
Як бачна, тапонімы, матываваныя лексемай *мельніца*, сустракаюцца на тэрыторыі Беларусі значна радзей і цалкам адсутнічаюць на паўднёвым захадзе (карта 3). У сваю чаргу, тапанімічныя адзінкі, матываваныя апелятывам *млын*, распаўсюджаны амаль на ўсёй тэрыторыі Беларусі (за выключэнне паўночнага рэгіёна) (карта 2). Паводле “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак” [19, карта № 289], у агульнамоўнай дыялектнай камунікацыі амаль паўсюдна на тэрыторыі Беларусі вядомыя абедзве лексемы – і *мельніца*, і *млын* (або *мін/блін*), але калі першая пераважае на паўночным усходзе Беларусі, то другая – на паўночным і паўднёвым захадзе. Такая дыялектная карціна адлюстроўвае не толькі шляхі моўных узаемаўплываў, але таксама шляхі пранікнення і развіцця адпаведных культурных рэалій.

Неабходна адзначыць, што абедзве лексемы з’яўляюцца старажытнымі і вядомыя ва ўсіх славянскіх мовах (беларускай, рускай, украінскай, польскай, чэшскай, славацкай, лужыцкай), але лексема *мельніца* – познепраславянскае ўтварэнне (вытворнае з памяншальным суфіксам *-ica* ад прыметніка **mьльнь*, утворанага ад дзеяслова **mьlti* ‘малоць’) [38, с. 90–91, 93–94]. Старабеларускае ж слова *млын* прынята лічыць запазычаннем са старапольскага *mlyn*, якое ўзыходзіць да праславянскага **mьlнь*, запазычанага са ст.-в.-ням. *mulī, mulin* або з нар.-лац. *malinum, molina* ‘вадзяны млын’ [40, с. 57]. Абедзве лексемы ў якасці сінонімаў нярэдка сустракаюцца у дакументах XVI–XVII стст., напісаных на старабеларускай мове: “*млынъ стоитъ у двора, и в другой мельницы коло одно злое, але направаное*” (1589 г.) [1, с. 33]; “*за полрока зъ любузкого млыну отъ мельницы Яковья отобрали грошей золот. десять и осм. двадцать пять*” (1686 г.) [17, с. 28] і г. д. Аднак на працягу XVII–XVIII стст. у дзелавой пісьменнасці ВКЛ

⁸ Рурмус дзейнічаў на тэрыторыі Берасцейскага замка і ўяўляў сабой “*млын, с которого вода рурами до замку идет, ободком колесе в одном валном великом, в котором суть помпы медяние, або спижение за штемплями железными и иными потреблами к тому належачими, железом опривеними*”. Падобныя гідратэхнічныя збудаванні – млыны-рурмусы – існавалі пры замках многіх тагачасных краін Еўропы (Швейцарыя, Нямецчына, Чэхія, Польшча і інш.). Аднак большасць з іх працавала па прынцыпе паднашэння вады пры дапамозе абсталёваных на коле вёдраў або чарпакоў. Інавацыйны характар мела вынаходніцтва ў Заходняй Еўропе ў першай палове XVI ст. млыноў-рурмусаў, якія выкарыстоўвалі для падачы вады медныя помпы. Факт існавання помпавага рурмуса ў Брэсце ў 1566 г. сведчыць пра актыўнае пранікненне і шырокае выкарыстанне тагачасных еўрапейскіх тэхналогій на землях ВКЛ.

⁹ Невялікія вадзяныя млыны-“вешнякі” працавалі выключна ў час вясенніх і асенніх паводак (на што і ўказвае іх назва). Асабліва шмат такіх млынкоў існавала на Палессі, дзе ўзровень вады ў мясцовых рэках быў асабліва няўстойлівы і схільны да сезонных ваганняў.

пад уплывам польскай мовы ў рэшце замацаваўся тэрмін *mlyn*. У сваю чаргу, на працягу XX ст. у беларускіх народных гаворках ужо пад уплывам рускай мовы агульнаўжывальнай робіцца лексема *мельніца*.

Карта 3 – Лакалізацыя тапонімаў, матываваных апелятывам *мельніца*

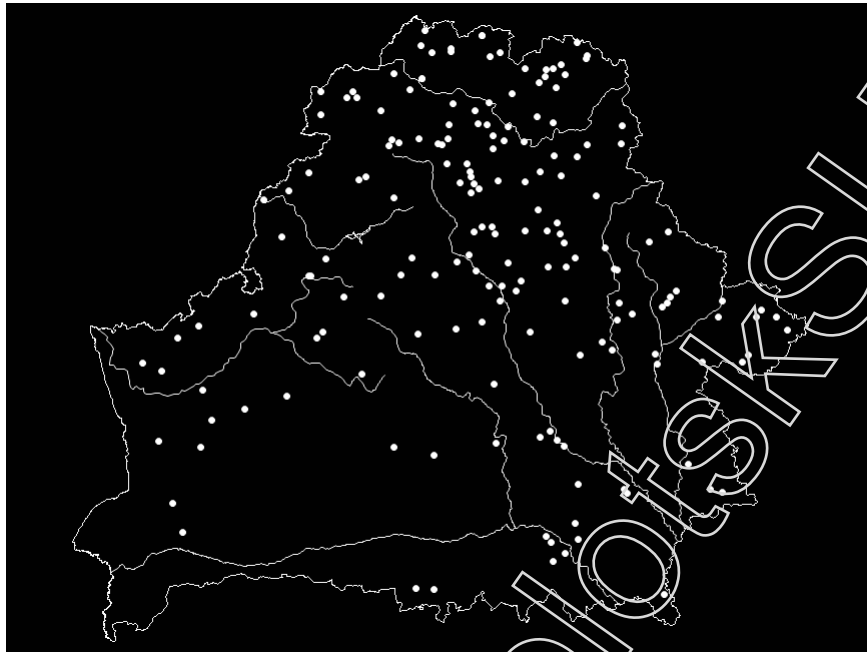
Так ці інакш, арэал распаўсюджання тапонімаў, утвораных ад намінацыі *мельніца*, не зусім карэлюе з арэалам распаўсюджання лексемы *мельніца* ў беларускіх народных гаворках у XX ст. З аднаго боку, такія тапонімы можна разглядаць як кансерватыўную з’яву, калі, напрыклад, у паўночна-заходняй Беларусі побач з тапонімамі, утворанымі ад намінацыі *млын*, мог захавацца пласт тапонімаў, утвораных ад старабеларускага тэрміна *мельніца* (тым больш, што запазычаны са старабеларускай мовы тэрмін *melnyčia* фіксуецца ў першых слоўніках літоўскай мовы XVII–XVIII стст. [48]). З другога боку, многія тапонімы *Мельніца*, насамрэч, маюць больш пазняе паходжанне (напрыклад, хутар Мельніца-Сарочча, які ўзнік у XIX ст. каля млына на рацэ Сарачанка на тэрыторыі цяперашняга Астравецкага раёна, на картах 1920–1930-х гг. указаны без назвы [49]).

Своеасаблівымі маркерамі распаўсюджання вадзяных млыноў з’яўляюцца тапонімы з матывавальнай асновай *-пруд-*, якія надзвычай пашыраны ў Паўночнай Беларусі (карта 4). Так, яшчэ ў XIX ст. адносна такога тыпу тапонімаў Аляксандр Ельскі ў “Слоўніку геаграфічным Каралеўства Польскага” справядліва адзначаў: “**Прудок**, у беларускіх народных гаворках азначае вадзяны млын. Існуе шмат мясцін на Русі Літоўскай, якія носяць такую назву, і заўсёды знаходзіцца ў іх вадзяны млын з пасяленнем млынарскім або сляды іх існавання. Роднаснымі гэтай назве з’яўляюцца: Пруд, Прудзішча, Пруды, Прудкі і інш.” [45, s.75]. У такім самым значэнні лексему *пруд* у беларускіх народных гаворках у XIX ст. фіксаваў І.І. Насовіч: **ПРУДЪ**, а., с. м. Мельница. Р[□]ка прудъ оттопила. В[□] арудз[□] споромъ, а в[□] прудз[□] наломомъ. *Изъ песни*. [29, с. 535].

Сапраўды, стварэнне штучнага вадасховішча (*става* або *пруда*) у XVI–XVIII стст. у большасці выпадкаў было выклікана неабходнасцю павышэння ўзроўню вады ў рацэ для прывядзення ў рух колаў верхняга і сярэдняга бою наліўных млыноў, а таксама для больш эфектыўнай працы многіх падліўных і паплаўных млыноў, размешчаных на нізінных рэках [8, с. 457–458]. Таму тапонімы тыпу *Пруды*, *Прудок*, *Прудзішча*, гэтаксама як *Стаў*, *Ставок*, *Ставішча*, указваюць, як правіла, на існаванне ў мінулым у паселішчы з такой назвай вадзянога млына, пры гэтым не абавязкова мукамольнага.

Паводле “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак”, лексема *пруд* у значэнні ‘млын’ пашырана ў Верхнім Падняпроўі, а таксама на поўдзень ад Дзвіны ў вярхоўях Бярэзіны і Друці [19, карта № 289]. Арэал распаўсюджання тапонімаў з асновай *-пруд-* у значнай ступені карэлюе з арэалам пашырэння лексемы *пруд* у значэнні ‘млын’ у беларускіх народных гаворках. Аднак тапонімы з асновай *-*

пруд- распаўсюджаны значна шырэй і адлюстроўваюць актыўнае асваенне гідраэнергіі ў розных відах вытворчасці на беларускіх землях у XVI – XIX стст.

Карта 4 – Лакалізацыя тапонімаў з матывавальнай асновай *-пруд*-

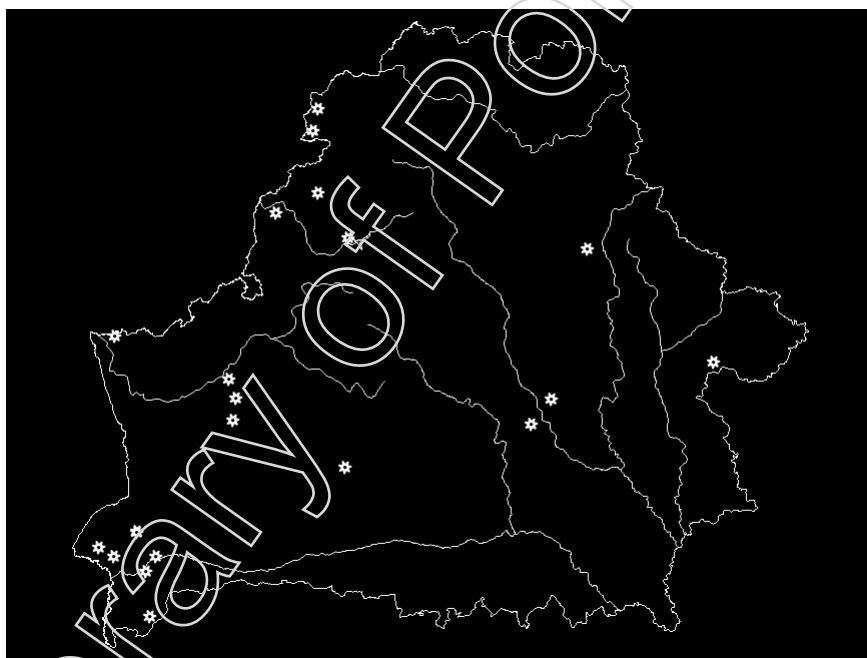
Пераважна на поўдні Беларусі канцэнтруюцца тапонімы з матывавальнай асновай *-став*- (карта 5), якія ўказваюць не толькі на існаванне ў паселішчы з такой назвай млыновага комплексу, але і на адпаведны тып размяшчэння вадзянога млына – “на ставе”. Напрыклад, вёскі з назвай *Ставішча* вядомы ў Брэсцкім і Асіповіцкім раёнах, *Ставок* – у Пінскім, *Алізараў Стаў* – у Жабінкаўскім, *Ставы* – у Камянецкім раёне і г. д. [23–28]. Варта адзначыць, што ўжо ў XVI ст. у дзелавой пісьменнасці ВКЛ тэрмін *ставь* нярэдка ўжываўся ў значэнні ‘вадзяны млын’ (“*Ставь великий давний на реце Висинчи, недалеко внизу двора, обь одномъ коле... ставь на той же реце Висинчи, у верху недалеко двора, безъ кола и безъ млива подлейший*” (1596 г.) [2, с. 6]). Лінгвагеаграфічныя асаблівасці лакалізацыі тапанімічных адзінак, матываваных апелятывамі *млын*, *мельніца*, *пруд* і *стаў*, у цэлым адлюстроўваюць карціну пашырэння на беларускіх землях млыноў з наліўнымі і падліўнымі вадзянымі коламі. Шматлікія тапонімы з асновай *-пруд*-, распаўсюджаныя на поўначы Беларусі, сведчаць аб гістарычным дамінаванні ў гэтым рэгіёне наліўных вадзяных млыноў, якія патрабавалі стварэння штучных запруд з вадаспадам вышыней да 5 м і болей. У прыродна-геаграфічных умовах паўднёвай Беларусі, дзе рэльеф мясцовасці не дазваляў так высока ўзняць узровень вады ў рэках, атрымалі пашырэнне больш простыя з пункту гледжання гідратэхнікі падліўныя вадзяныя млыны, што абумовіла ў гэтым рэгіёне працэс тапанімізацыі пераважна тэрміна *млын*.

На тэрыторыі Беларусі прадстаўлена нямала тапонімаў, у аснову якіх пакладзена найменне асоб, якія займаліся млынарствам (карты 6, 7). Ад назвы млынароў – *мельнікі* (якая побач з найменнем *млынары* сустракаецца ўжо ў пісьмовых крыніцах XV–XVI стст., напісаных на старабеларускай мове) – паходзяць назвы шэрагу населеных пунктаў Беларусі. Найперш, гэта вёскі і хутары з назвай *Мельнікі* ў Ганцавіцкім, Жабінкаўскім, Камянецкім (дзве), Кобрынскім і Маларыцкім раёнах Брэсцкай вобласці, Браслаўскім раёне Віцебскай вобласці, Астравецкім, Гродзенскім і Слоніцкім раёнах Гродзенскай вобласці, а таксама ў Мядзельскім раёне Мінскай вобласці [23–28]. Форма мадэлі Pluralia tantum, характэрная для беларускай тапаніміі, указвае ў дадзеным выпадку на наяўнасць калектыву першых пасяленцаў (млынароў). Пры гэтым на тэрыторыі Беларусі засведчаны ўсяго толькі некалькі тапонімаў, утвораных ад намінацыі *млынары*. Вядомы два хутары з назвай *Млынарова* ў Мёрскім і Шаркаўшчынскім раёнах Віцебскай вобласці [24], якая ў дадзеным выпадку з’яўляецца субстантываваным прыналежным прыметнікам, і вёска *Млынары*, якая яшчэ ў першай палове XX ст. існавала на тэрыторыі цяперашняга Ваўкавыскага раёна [49].

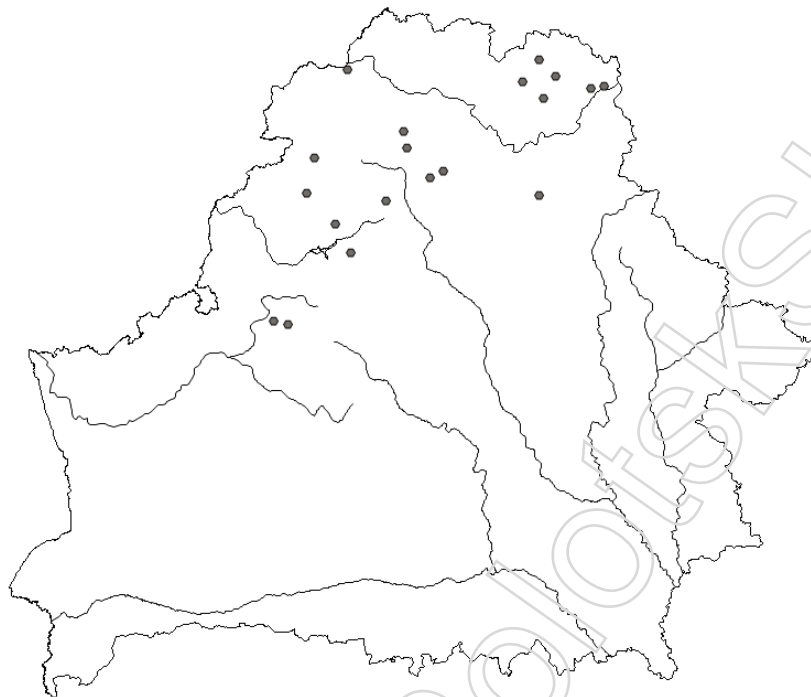
Карта 5 – Лакалізацыя тапонімаў з матывавальнай асновай -став-

Карта 6 – Лакалізацыя тапонімаў з асновай мельнік-

У дакументах XVI ст. на тэрыторыі ВКЛ зрэдку згадваюцца адмысловыя спецыялісты – *пруднікі*, якія на пэўных умовах павінны былі ажыццяўляць дагляд за ставамі, грэблямі і млынамі. Так, у інвентары Радашковіцкага замка 1549 г. пра аднаго з такіх спецыялістаў-гідратэхнікаў пісалася: “Костюк Андреевич, прудникъ, домъ маеть в мeste, медъ и пиво держыть, капщыны передъ тымъ не даваль, а такъ ижъ онъ человекъ потребный, и вси млыны Радошковские оправуетъ, и теперъ его пры томъ зоставиль: маеть онъ тую корчму водлугъ давного обычаю держати, а за то млыны Радошковские оправовати и ихъ пильновати будеть повинень” [13, с. 94]. Аднак ужо ў другой палове XVI ст. лексема *прудникъ* мела яшчэ адно значэнне – ‘млынар’. Гэтак, у “Справе Войтеха прудника” за 1579 г., якая ўтрымліваецца ў актах Магілёўскага магістрата, намінацыі *прудникъ* і *млынар* ужываюцца ў дачыненні да адной асобы: “Перед судом кгаинымъ ставишы очевисто Войтеш Ескович, млынар

и мещанин места Могилевского... про то зъ хлопцемъ Войтехъ прудникъ мает се первой росправит о покрадене речы свои у уряду замъкового” [5, с. 539].

Карта 7 – Лакалізацыя тапонімаў з асновай пруднік-

Паводле “Слоўніка рускай мовы XI–XVII стст.”, лексема *прудникъ* у значэнні ‘спеціаліст па уст-ройству і абслужванню плотін, прудов і водных мельниц; мельник (на водной мельнице)’ засведчана ў рускамоўных крыніцах XVI–XVII стст., якія датычацца памежных з ВКЛ зямель. Так, у 1666 г. аб прудніках Смаленшчыны, якая была канчаткова далучана да Маскоўскай дзяржавы у 1654 г., гаварылася: “*Присланы къ Москве ис Смоленска съ подгородные мельницы изменника Васки Красенского прудникъ Ивашка Емельяновъ з женою и з детьми съ Самошкою да съ Петрушкою, да грабарь Сидорка Пантелеевъ*” (1666 г.); “*Велено... сыскать въ Смоленскомъ уезде прудниковъ, которые нанимаются пруды чистить*” (1666 г.) [36, с.17–18]. Такая запатрабаванасць смаленскіх пруднікаў можа сведчыць пра нястачу уласных майстроў-гідратэхнікаў у Маскоўскай дзяржаве.

Ужо ў XIX ст. у народных гаворках беларускай мовы пад *пруднікамі* разумеліся выключна ‘млынары’: **Пруднік**, а, с. м. Мельник. *Нашъ прудникъ – знахарь*. [29, с. 535].

У такім значэнні лексема *пруднік* (гэтаксама як тэрмін *пруд* у значэнні ‘млын’) зафіксавана пераважна ў паўночна-ўсходніх гаворках беларускай мовы:

ПРУДНІК, а, м. Мельник. *Іх пруднік паганы* (Мазалава, Куз. р.) [18, с.250].

ПРУДНІК, -а, м. Млынар, мельник. *Пруднік век у муцэ. Слаўнае Мсцісл. Вельмі добры быў пруднік Язэп: выпрасі яго, дык зараз зьмеліць*. Міцькаўшчына Мсцісл. [7, с. 348].

Старабеларускую назву майстроў-пруднікаў, якія першапачаткова займаліся ў ВКЛ абсталяваннем і рамонтам ставоў, грэбляў і млыноў, захавалі да нашага часу многія населеныя пункты на тэрыторыі Беларусі (карта 7). Гэта вёскі з назвай *Пруднікі* ў Валожынскім (дзве), Віцебскім (дзве), Гарадоцкім (дзве), Докшыцкім, Мёрскім, Мядзельскім (дзве), Пастаўскім і іншых раёнах Беларусі. Варта адзначыць, што паводле “Слоўніка геаграфічнага Каралёўства Польскага”, паселішчы з назвай *Пруднікі* ў XIX ст. былі вядомыя выключна на гістарычных землях ВКЛ – у Дзісенскім (тры), Ашмянскім, Троцкім, Вілейскім (тры), Віленскім, Мінскім і Дрысенскім паветах [45, с.74–75].

Картаграфаванне тапонімаў, утвораных ад наймення *пруднікі*, сведчыць пра іх асаблівае пашырэнне на тэрыторыі паўночнай і паўночна-заходняй Беларусі (карта 7).

Неабходна адзначыць, што вадзяныя млыны на працягу гісторыі свайго існавання з’яўляліся пабудовамі шматфункцыянальнага вытворчага прызначэння. Напрыклад, пасля мукамольных млыноў

адной з найбольш пашыраных вытворчых пабудоў у маёнтках феадалаў былі фолюшы (сукнавальні), якія не толькі збівалі сукно “на патрэбу дворную”, але нярэдка працавалі і як крупарушкі. Так, па падліках В.І. Мясешкі, у другой палове XVIII ст. на 176 млынах у Копыскім графстве, Магілёўскай эканоміі, Крычаўскай, Чачэрскай і Рагачоўскай староствах налічвалася 54 фолюшы [20, с.117]. У 1817 г. у Гродзенскай губерні, апрача 724 мукамольных млыноў, дзейнічалі 51 фолюш, 13 тартакоў (“*młyny do pilowania tarcic czyli tartaki*”), 6 паперняў, 6 гамерняў (“*młyny do bicia miedzi czyli hamerni*”) і 4 гуты жалезныя (“*młyny do bicia żelaza*”) [4, с.62–65]. На першы погляд здзіўляе невялікая колькасць на тэрыторыі Беларусі онімаў, матываваных апелятывамі *фолюш*, *валюш*, *вальня*¹⁰ (у параўнанні з онімамі, утворанымі ад апелятываў *рудня*, *тартак*, *гута*, *паперня*, *гамарня* і інш.). Аднак, гэта звязана ў першую чаргу з тым, што сукнавальні (у адрозненні ад рудных, лесапільных, папяровых і іншых млыноў) камбінаваліся, як правіла, з млынамі мукамольнымі. Канструкцыя механізмаў фолюша падыходзіла не толькі для валяння сукна, але выкарыстоўвалася ў іншых відах вытворчых працэсаў – для вырабу проса, выбівання алею з ільнянога і канаплянага насення, таўчэння дубовай кары, якая выкарыстоўвалася ў гарбарным рамястве для дублення скур і г. д.

Такім чынам, сістэмны аналіз тапонімаў з улікам лінгвістычных і экстралінгвістычных фактаў дазваляе высветліць пэўныя заканамернасці развіцця млынарства на тэрыторыі Беларусі ў XV–XIX стст. Аб бытаванні на беларускіх землях найбольш архаічнага віда млыноў з гарызантальна пастаўленым вадзяным колам гавораць мікратапонімы і гідронімы з асновай *мутьці-* – у сваю чаргу, шматлікія тапонімы, матываваныя апелятывамі *млын*, *мельніца*, *пруд* і *стаў*, адлюстроўваюць агульную карціну пашырэння больш дасканалых вадзяных млыноў з вертыкальна пастаўленымі наліўнымі і падліўнымі коламі. У прыродна-геаграфічных умовах паўднёвай Беларусі, дзе рэльеф мясцовасці не дазваляў высока ўзняць узровень вады ў рэках, атрымалі пашырэнне больш простыя з пункту гледжання гідратэхнікі падліўныя вадзяныя млыны, што абумовіла пераважную тапанімізацыю ў гэтым рэгіёне самага тэрміна *млын*. Канцэнтрацыя ж на поўначы Беларусі шматлікіх тапонімаў з матывавальнай асновай *-пруд* сведчыць аб гістарычным дамінаванні ў гэтым рэгіёне наліўных вадзяных млыноў, якія патрабавалі стварэння штучнага вадасховішча (*пруда*). Першапачатковае абсталяванне і далейшае гідратэхнічнае абслугоўванне такога віда млыноў на тэрыторыі ВКЛ знаходзілася ў кампетэнцыі майстроў-*пруднікаў*, старабеларускую назву якіх захавалі многія населеныя пункты на поўначы і паўночным захадзе Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией. – Вильна, 1872. – Т. VI. – 593 с.
2. Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией. – Вильна, 1888. – Т. XIV. – 702 с.
3. Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией для разбора древних актов. – Вильна, 1895. – Т. XXII. – 471 с.
4. Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией для разбора древних актов. – Вильна, 1897. – Т. XXIV. – 547 с.
5. Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией для разбора древних актов. – Вильна, 1915. – Т. XXXIX. – 674 с.
6. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1890. – Т. XI. – 372 с.
7. Бялькевіч, І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І.К. Бялькевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.
8. Внуковіч, Ю.І. Вытворчыя пабудовы / Ю.І. Внуковіч // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. Том 1. Культура сацыяльнай эліты XIV – пачатку XX ст. – Мінск : 2013. – С. 449–483.
9. Вопісы парафій Лідскага дэканату ў 1784 г. // Лідскі летапісец. – Красавік-чэрвень 2013 г. – № 2(62). – С. 41–47.
10. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 18. Месце – Надзавати / Склад. А.М. Булыка і інш.; Пад рэд. А.М. Булыкі. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – 374 с.
11. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 2 : И–О / В.И. Даль. – М. : Рус. яз.–Медиа, 2005. – 779 с.
12. Даль, В.И. Пословицы русского народа / В.И. Даль. – М. : «ННН», 1994. – 616 с.
13. Документы Московского архива Министерства юстиции. – М., 1897. – Т. I. – 567 с.
14. Доўнар-Запольскі, М.В. Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах / М.В. Доўнар-Запольскі. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 758 с.

¹⁰ Назву *Фолюш* мае мікрараён горада Гродна, куды яшчэ ў другой палове XVIII ст. на р. Ласяжанку перанёс свае суконныя мануфактуры А. Тызенгаўз.

АРХЕАЛОГІЯ І ФІЗІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ

15. Иванова, А.А. Микротопонимия Мозырского Полесья : монография / А.А. Иванова. – 2-е изд. – Мозырь : УО МГПУ им. И. П. Шамякина, 2007. – 220 с.
16. Историко-этнографический атлас Прибалтики. – Вильнюс, 1985. – Т. 1. Земледелие / Под ред.: М. Рабинович (отв ред.) и др. – 140 с.
17. Историко-юридические материалы, извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской. – Витебск, 1873. – Вып. IV. – 431 с.
18. Каспяровіч, М.І. Віцебскі краёвы слоўнік (матар’ялы) / М.І. Каспяровіч; пад рэд. М.Я. Байкова й праф. Б.І. Эпімаха-Шыпілы. – Віцебск, 1927. – 368 с.
19. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. Т. 4 : Побит / пад рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск, 1997.
20. Мелешко, В.И. Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии (вторая половина XVII-XVIII в.) / В.И. Мелешко. – Минск : Наука и техника, 1975. – 246 с.
21. Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы / Рэд.: М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 328 с.
22. Мілючэнкаў, С.А. Магнацкія і шляецкія маёнткі / С.А. Мілючэнкаў // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. Том 1. Культура сацыяльнай эліты XIV – пачатку XX ст. – Мінск : 2013. – С. 43–65.
23. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь : Брэсцкая вобл.: нармат. давед. / І.А. Гапоненка і інш.; пад рэд. В.П. Лемцюгова. – Мінск : Тэхналогія, 2010. – 319 с.
24. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь : Віцеб. вобл.: нармат. давед. / У.М. Генкін, І.Л. Капылоў, В.П. Лемцюгова; пад рэд. В.П. Лемцюгова. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – 669 с.
25. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь : Гомел. вобл.: нармат. давед. / Н.А. Багамольнікава [і інш.]; пад агул. рэд. В.П. Лемцюгова. – Мінск : Тэхналогія, 2006. – 382 с.
26. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь : Гродзен. вобл.: нармат. давед. / І.А. Гапоненка, В.П. Лемцюгова, Л.Л. Янушкевіч і інш.; пад рэд. В.П. Лемцюгова. – Мінск : Тэхналогія, 2004. – 471 с.
27. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь : Магіл. вобл.: нармат. давед. / І.А. Гапоненка, В.П. Лемцюгова, І.М. Шаруха і інш.; пад рэд. В.П. Лемцюгова. – Мінск : Тэхналогія, 2007. – 407 с.
28. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь : Мін. вобл.: нармат. давед. / І.А. Гапоненка, І.Л. Капылоў, В.П. Лемцюгова; пад рэд. В.П. Лемцюгова. – Мінск : Тэхналогія, 2003. – 605 с.
29. Насовіч, І.І. Слоўнік беларускай мовы / І.І. Насовіч. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1983. – 792 с.
30. Рейнолдс, Т.С. Средневековые корни промышленной революции / Т.С. Рейнолдс // В мире науки. – 1984. – № 9. – С. 90–99.
31. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. – СПб., 1910. – Т. XXVII. – 872 с.
32. Рыбаков, Б.А. Ремесло Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М., 1948. – 791 с.
33. Сабурова, Л.М. Сельскохозяйственные постройки для обработки и хранения зерна / Л.М. Сабурова // Русские. Историко-этнографический атлас. – М., 1967. – С. 99–128.
34. Словарь русских народных говоров. – Вып. 19. Мутаситься–Накучить. – Л., 1983. – 359 с.
35. Словарь русского языка XI–XVII вв. – Вып. 9 (М). – М. : «Наука», 1982. – 357 с.
36. Словарь русского языка XI–XVII вв. – Вып. 21 (Прочный–Раскидати) – М. : «Наука», 1995. – 280 с.
37. Слоўнік мікратапанімаў Магілёўшчыны / Склад.: С.В. Клімуць, В.І. Параўцоў, С.У. Шакура і інш. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. – 208 с.
38. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 18 (**matoga – *mekuŷьka*). – М. : Наука, 1993. – 255 с.
39. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 20 (**morzatъjь – *mъrskn□ti*). – М. : Наука, 1994. – 256 с.
40. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Том 7. М–Н / Уклад. І.І. Лучыц-Федарэц, Г.А. Цыхун; рэд. В.У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 315 с.
41. Яшкін, І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія / І.Я. Яшкін; Рэд. М.В. Бірыла. – Мінск : «Навука і тэхніка», 1971. – 256 с.
42. Lietuvos metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – Кн. 8 (1499–1514) : Užrašymų kn. 5. – 649 p.
43. Lietuvos metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика. – Vilnius : Žara, 2000. – Кн. 51 (1566–1574) : Užrašymų knyga 51. – 481 p.
44. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1885. – Т. VI. – 960 s.
45. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1888. – Т. IX. – 960 s.
46. Słownik staropolski. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964. – Т IV, zes. 3 (22). – S. 161–240.
47. Statystyka gubernii Litewsko-Grodzienskiej. – Wilno, 1817. – 88 s.
48. <http://www.lkz.lt/startas.htm>
49. http://polski.mapywig.org/viewpage.php?page_id=7